

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
Институт за српски језик САНУ
Филозофски факултет Универзитета
у Приштини са привременим седиштем
у Косовској Митровици

РЕЗУЛТАТИ ДОСАДАШЊИХ И ПРАВЦИ БУДУЋИХ ИСТРАЖИВАЊА СРПСКИХ НАРОДНИХ ГОВОРА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

Институт за
српски
језик
САНУ

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ,
АКАДЕМИЈСКИ ОДБОР ЗА ПРОУЧАВАЊЕ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ У ПРИШТИНИ
СА ПРИВРЕМЕНИМ СЕДИШТЕМ У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ

РЕЗУЛТАТИ ДОСАДАШЊИХ
И ПРАВЦИ БУДУЋИХ ИСТРАЖИВАЊА
СРПСКИХ НАРОДНИХ ГОВОРА
КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

Институт за
српски
језик
САНУ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC CONFERENCES

Volume CXCIX

PRESIDENCY

Book 17

RESULTS OF CURRENT
AND TRENDS IN FUTURE
RESEARCH ON SERBIAN
VERNACULARS IN
KOSOVO AND METOHIJA

Accepted at the 8th (online) meeting of the Department of Language and Literature,
held on 25–28 December 2020

E d i t o r i n c h i e f
Academician Zoran KNEŽEVIĆ

E d i t o r s
Professor Radivoje MLADENOVIĆ, PhD
Academician Predrag PIPER

BELGRADE – KOSOVSKA MITROVICA 2021

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ
Књига СХСІХ

ПРЕДСЕДНИШТВО
Књига 17

РЕЗУЛТАТИ ДОСАДАШЊИХ
И ПРАВЦИ БУДУЋИХ
ИСТРАЖИВАЊА СРПСКИХ
НАРОДНИХ ГОВОРА
КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

Примљено на VIII (електронском) скупу Одељења језика и књижевности
од 25–28. децембра 2020. године

Г л а в н и у р е д н и к
академик Зоран Кнежевић

У р е д н и ц и
проф. др Радивоје МЛАДЕНОВИЋ
академик Предраг ПИПЕР

БЕОГРАД - КОСОВСКА МИТРОВИЦА 2021

Издају
Српска академија наука и уметности
Кнеза Михаила 35, Београд
и
Институт за српски језик САНУ
Кнеза Михаила 36, Београд
и
Филозофски факултет Универзитета у Приштини
са привременим седиштем у Косовској Митровици
Филипа Вишњића бб., Косовска Митровица

Институт за
српски
језик
САНУ

Технички уредник
Никола Стевановић

Дизајн
Лепосава Кнежевић

Коректура
Ратка Павловић

Моћив на корицама

„Сав збор градски”, минијатура с почетка рукописа извода
из Закона Новог Брда и Закона о рудницима деспота Стефана Лазаревића,
састављеног 1442. године, у препису из XVI в., Архив САНУ, бр. 464.

Тираж
600 примерака

Штампа
Планета принт

ISBN 978-86-7025-912-6 (САНУ)

© Српска академија наука и уметности 2021

© Институт за српски језик САНУ 2021

© Филозофски факултет Универзитета у Приштини
са привременим седиштем у Косовској Митровици 2021

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

академик АНУРС Слободан Реметић
др Софија Милорадовић, научни саветник
Институт за српски језик САНУ
др Рада Стијовић, научни саветник
Институт за српски језик САНУ
др Биљана Сикимић, научни саветник
Балканолошки институт САНУ
проф. др Голуб Јашовић, Филозофски факултет Универзитета у Приштини
са привременим седиштем у Косовској Митровици
проф. др Станислав Станковић, Филозофски факултет Универзитета у Приштини
са привременим седиштем у Косовској Митровици
др Жељко Степановић, научни сарадник
Институт за српски језик САНУ (секретар)

ГЛАВНИ УРЕДНИК

академик Зоран Кнежевић

УРЕДНИЦИ:

проф. др Радивоје Младеновић
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
академик САНУ Предраг Пипер

РЕЦЕНЗЕНТИ ПРИЛОГА:

академик АНУРС Слободан Реметић
проф. др Радивоје Младеновић; др Софија Милорадовић, научни саветник
проф. др Жарко Бошњаковић; др Рада Стијовић, научни саветник
проф. др Рајна Драгићевић; проф. др Голуб Јашовић
проф. др Милош Ковачевић; др Јованка Радић, научни саветник
проф. др Никола Рамић; др Марта Бјелетић, научни саветник
проф. др Михај Радан

РЕЦЕНЗЕНТИ ЗБОРНИКА:

академик САНУ Александар Лома
дописни члан САНУ Љубинко Раденковић
проф. др Недељко Богдановић
Филозофски факултет Универзитета у Нишу

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	9
ЗАКЉУЧЦИ СА КОНФЕРЕНЦИЈЕ „РЕЗУЛТАТИ ДОСАДАШЊИХ И ПРАВЦИ БУДУЋИХ ИСТРАЖИВАЊА СРПСКИХ НАРОДНИХ ГОВОРА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ”	19
СЛОБОДАН Н. РЕМЕТИЋ <i>Косово и Метохија у оквиру српској дијалекатској простора</i>	23
АЛЕКСАНДАР Б. ЛОМА, ЖЕЉКО Д. СТЕПАНОВИЋ <i>Прилој историји српских говора на подручју Косова и Метохије</i>	33
РАДИВОЈЕ М. МЛАДЕНОВИЋ <i>Дијалекатски мозаик косовскометохијских призренско-јужноморавских говора.</i>	59
СОФИЈА Р. МИЛОРАДОВИЋ <i>Косовско-ресавски говори унутар косовско-ресавске дијалекатске области.</i>	107
БОЈАНА М. ВЕЉОВИЋ ПОПОВИЋ: <i>Зетско-сјенички говори Косова и Метохије унутар зетско-сјеничке дијалекатске области.</i>	127
РАДОЈЕ Д. СИМИЋ, ЈЕЛЕНА Р. ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ <i>О истраживању народних говора данас – о могућностима њексплицираних дијалекатолошких истраживања</i>	143
МИТРА М. РЕЉИЋ <i>Српски језик и његови дијалекти на Косову и Метохији данас: стање и перспективе</i>	159
ПРВОСЛАВ Т. РАДИЋ <i>О српској дијалекатској базицини Косова и Метохије и друштвенополиитичким оквирима њеној истраживања.</i>	181
РАЈНА М. ДРАГИЋЕВИЋ <i>Речници косовско-метохијских говора</i>	211
ТАЊА З. МИЛОСАВЉЕВИЋ <i>О проучавању лексичкој система српских говора Косова и Метохије (на примеру српској призренској говора)</i>	229

ЉУБИНКО Р. РАДЕНКОВИЋ	
<i>Називи хлебова у српским јоворима Косова и Мејхохије у етнографском контексту</i>	251
ГОЛУБ М. ЈАШОВИЋ	
<i>Проучавање дијалекатске лексике и терминологије на јосјору Косова и Мејхохије на Филозофском факултету Универзитета у Приштини</i>	267
РАДА Р. СТИЈОВИЋ, МИРЈАНА С. ГОЧАНИН	
<i>Савремена ономастичка исјраживања Косова и Мејхохије</i>	291
БИЉАНА Љ. СИКИМИЋ	
<i>Етнолингвистичка исјраживања српских јовора Косова и Мејхохије</i>	311
РАДИВОЈЕ М. МЛАДЕНОВИЋ, БРАНКИЦА Ћ. МАРКОВИЋ	
<i>Прилој библиографији о српским народним јоворима Косова и Мејхохије</i>	327
Карте	389
Индекс кључних речи	399
Индекс аутора	401

ПРЕДГОВОР

Зборник *Резултати досадашњих и њравици будућих истраживања српских народних говора Косова и Метохије* чине реферати са истоимене научне конференције, одржане у Београду у Српској академији наука и уметности 15. октобра 2019. године.

Конференцију су организовали Академијски одбор за проучавање Косова и Метохије САНУ, Институт за српски језик САНУ и Филозофски факултет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици. Организациони одбор чинили су: дописни члан САНУ Драган Војводић (председник); академик АНУРС Слободан Реметић; академик САНУ Александар Лома; проф. др Радивоје Младеновић; проф. др Митра Рељић; др Рада Стијовић, научни саветник; др Софија Милорадовић, научни саветник; др Жељко Степановић, научни сарадник (секретар).

Циљ научне конференције био је стварање основа за уобличавање стратегије и методологије будућег мултидисциплинарног проучавања српских народних говора Косова и Метохије.

Својом основном намером Зборник је припрема за почетак ширег истраживачког пројекта истраживања српских косовскометохијских народних говора, а у који би биле укључене све три установе које издају Зборник, али и друге научне установе сроднога типа.

Конференција позивног типа окупила је најкомпетентније стручњаке из Института за српски језик САНУ, из Балканолошког института САНУ, са Филозофског факултета из Приштине са привременим седиштем у Косовској Митровици, са Филолошког факултета у Београду, Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу, Филозофског факултета у Нишу. Саопштено је 18 реферата, а донети су и закључци на основу изнетих саопштења.

Иницијални предлог за одржавање конференције *Резултати досадашњих и њравици будућих истраживања српских народних говора Косова и Метохије*, изнет на седници Академијског одбора за проучавање Косова и Метохије 2019, свесрдно су подржали председник САНУ, Председништво САНУ, Одељење историјских наука САНУ, Одељење језика и књижевности САНУ. Зборник радова који је пред читаоцима проистекао је из научне

конференције одржане уз поменуту подршку, а уз свесрдну помоћ и Института за српски језик САНУ и Филозофског факултета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици. Одржана конференција је до сада најосмишљени покушај да се критички процени урађено и да се инвентарише неуррађено како би се у временски прецизираном року обавила истраживања. Желимо да верујемо да упркос не баш пријатним друштвеним, политичким и историјским околностима, уз свест да и тренутна кадровска ситуација у институцијама које су природом своје намене најпозваније да се баве овим питањима нема много истраживача, и овај покушај спасавања српске језичке баштине од заборава у јужној српској покрајини неће бити залудан.

Идеја о томе да се народни говори на Косову и Метохији организовано и убрзано проуче није нова. На Округлом столу о проучавању Косова, одржаном у САНУ фебруара 1985, са кога је издат *Зборник Округлог стола о научном исцртавању Косова* (Српска академија наука и уметности, 1988), у више реферата говорено је о питањима везаним са српску језичку баштину на Косову и Метохији (М. Пешикан, П. Ивић, С. Стијовић). Од посебног је значаја прилог Павла Ивића *Дијалектолошка исцртавања српских говора Косова и Метохије*.

Неповољне околности, нажалост, нису омогућиле одржавање Научног скупа САНУ и Филолошког факултета у Приштини „Дијалектолошка и ономастичка испитивања Косова и Метохије”, планираног за април 1998. године, а који је требало да подстакне организовано проучавање српских народних говора у овом ареалу. Основном идејом и циљевима Конференција из 2019. године у неку руку представља реализацију планираног а неодржаног скупа из 1998.

Драматичне околности 1999. године и егзодус српског народа из већег дела Косова и Метохије значајно су изменили могућности за проучавање српске језичке баштине. Стање је било посебно неповољно, осим у областима северно од Ибра. У Звечану / Косовској Митровици је 2002. одржан научни скуп „Српски језик у контексту актуелне језичке политике на Косову и Метохији”, са кога, нажалост, није објављен зборник, тако да идеје и предлози саопштени те године нису утицали на организовано проучавање¹.

Прикупљена грађа на територији јужне српске покрајине за *Српски дијалектолошки ајлас* (раније *Српскохрватски дијалектолошки ајлас*) чека коначно уобличавање. Број првобитно предвиђених пунктова са Косова и Метохије знатно је проширен, већи део упитника је попуњен, тако да ће забележена грађа, поред података за лингвистичку географију помоћи и у опису говора појединих ареала.

¹ О овом скупу и закључцима в. у Софија Милорадовић. Научни скуп „Српски језик у контексту актуелне језичке политике на Косову и Метохији”, Косовска Митровица 15–16. новембар 2002. *Зборник Филозофског факултета у Приштини* XXXII (12), 271–280.

До сада највећи допринос прикупљању изворне говорне језичке грађе српских (словенских) говора остварен је 2003. године у оквиру научноистраживачког пројекта „Истраживање словенских говора на Косову и Метохији” („Research of Slavic Vernaculars at Kosovo and Metohia”; UNESCO ERC/ERC/PP Section), који је финансирао УНЕСКО. Пројекат је имао интердисциплинарни приступ језику – прикупљена грађа требало је да послужи за дијалектолошка истраживања, за истраживања из перспективе лингвистичке прагматике, лингвистичке антропологије (етнолингвистике), антропологије, фолклористике. Богат материјал – прикупљан на Косову и Метохији и од интерно расељених лица, а који је иначе дигитализован и доступан као јавно добро на сајту Балканолошког института, као и у фонотеци Института за српски језик САНУ, није до сада искоришћен онако како је то могуће. Почетни ентузијазам рада на терену и коришћење грађе из Пројекта под руководством др Биљане Сикимић у оквиру Балканолошког института у Београду изнедрио је два зборника радова: *Избегличко Косово* (Лицеум 8, Крагујевац, 2004), на грађи теренских истраживања међу расељеним лицима; и *Животи у енклави* (Лицеум 9, Крагујевац, 2004). На основу грађе са поменутог пројекта настала је и монографија С. Ђирковић (*Стереотипи времена у дискурсу расељених лица са Косова и Метохије*, 2012), а део прикупљеног материјала послужио је као грађа за две монографије Р. Младеновића (*Заменице у говорима југозајадног дела Косова и Метохије*, 2010; *Говор северношарљанинске жупе Сиринић*, 2019).

У Косовској Митровици октобра 2009. одржан је мултидисциплинарни научни скуп „Косово и Метохија у цивилизацијским токовима”, са кога је 2010. објављен импозантан петотомни зборник, чија се прва књига (*Језик и народна традиција*) једним делом односи и на опис српских народних говора. Зборник, и поред тога што је донео низ интересантних прилога о српским косовскометохијским говорима, није покренуо нити подстакао организовано проучавање ових идиома.

На Филозофском факултету Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, под руководством др Милете Букумирића, професора овога факултета, у пролеће 2008. године започета је реализација трогодишњег пројекта „Истраживање српског језика на Косову и Метохији”. Резултат Пројекта су три зборника радова, објављена између 2010. и 2011. године у Косовској Митровици. Део прилога односи се на различите аспекте функционисања народних говора (дијалектологија, лексикографија, ономастика, етнолингвистика), део на лексику и фразеологију књижевних стваралаца на Косову и Метохији, у делу радова размотрене су поједине језичке појаве у дневној штампи, део прилога односи се на стандарднојезичка питања. Два веома језгровита и инспиративна прилога проф. др Недељка Богдановића на почетку прве књиге (*Истраживачки задаци косовскометохијске језичке проблематике; Културолошки значај дијалекат-*

ских речника) добар су увид у правце истраживања српских народних говора. Нажалост, краткорочност пројекта, историјски и политички неповољно време, али и кадровске околности, нису ни подстакли, нити су омогућили дугорочно планирано и ефикасно истраживање народних говора наговештено у уводним текстовима. Већи део предлога у поменутиим текстовима Н. Богдановића и после више од деценије је актуелан, па и није неочекивано да се исти или слични предлози срећу и у текстовима аутора овога зборника.

Питању судбине српског језика и његових говора и потреби критичке процене о резултатима досадашњих истраживања и потреби организованог проучавања српских говора на Косову и Метохији посвећен је и један реферат на конференцији „Српски језик и актуелна питања језичког планирања” (САНУ, 2015). У зборнику са конференције (*Зборник Института за српски језик САНУ III*, Београд 2016) закључци и предлози из прилога Р. Младеновића *Проучавање српске језичке баштине Косова и Метохије* актуелни су и данас. Ни овај предлог, међутим, није утицао на институционални и осмишљени приступ проучавању српске језичке баштине.

Зборник *Резултати досадашњих и правци будућих истраживања српских народних говора Косова и Метохије* обухвата све кључне аспекте истраживања српских народних говора Косова и Метохије као дела укупне српске нематеријалне културне баштине и етничког идентитета сагледаних кроз анализу различитих манифестација језичког система (граматика, лексика и фразеологија, ономастика, етнолингвистика, социоллингвистика).

а) Уводни текст Слободана Н. Реметића, једног од најзначајнијих српских дијалектолога – КОСОВО И МЕТОХИЈА У ОКВИРУ СРПСКОГ ДИЈАЛЕКАТ-СКОГ ПРОСТОРА, смешта српске стариначке дијалекате у српској јужној покрајини унутар укупног српског дијалекатског простора. Указује се на чињеницу да је колевка двају српских екавских дијалеката – призренско-јужноморавског и косовско-ресавског – управо на простору Косова и Метохије, а миграцијама разнетих далеко на североисток: призренско-јужноморавског до Сталаћа, а косовско-ресавског до Ђердапа. Како наводи аутор: „Представници косовско-метохијске метанастаназичке струје имали су запаженог удела у формирању демографске слике и других делова Србије, а пре свега Шумадије. Највећи део Моравске Србије покривају говори донети из Покрајине, а потомци досељеника из колевке српске духовности и државности значајно су партиципирани и у исписивању историје свога народа”.

б) У коауторском раду Александра Б. Ломе и Жељка Д. Степановића ПРИЛОГ ИСТОРИЈИ СРПСКИХ ГОВОРА НА ПОДРУЧЈУ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ, на основу два преписа Рударског законика деспота Стефана Лазаревића (ћириличног с краја XVI в.; латиничног насталом 1638), испитане су две карактеристичне црте: екавски развој јата и прелаз -л у -а у новобрдском говору с почетка XV века. На основу поређења два преписа аутори закључују: „Дола-

зи се до закључка да је у изворном тексту етимолошки јат од псл. *ѣ морао бити доследније писан него у ћириличном препису али да је такође у њему било писања јата на месту *е, *ѣ и екавских ликова, што указује на говор са незамењеним јатом у одмаклом процесу екавизације. За -л на крају слога узет је у обзир укупни текст обају преписа. Показује се да је већ оригинал садржавао низ потврда са призренско-јужноморавским развојем -л > -а, али и поједине примере за -л > -о, посебно у рударским терминима немачког порекла, док је у глаголским облицима та особина ограничена на латинични препис и иде на рачун преписивача”. Ова анализа представља вредан допринос историјској дијалектологији, пошто се реконструира стање у судбини двеју значајних дијалекатских особености у XV веку у једном локалном призренско-јужноморавском говору.

в) Прилогом Радивоја М. Младеновића ДИЈАЛЕКАТСКИ МОЗАИК КОСОВСКОМЕТОХИЈСКИХ ПРИЗРЕНСКО-ЈУЖНОМОРАВСКИХ ГОВОРА започиње серија од три рада која се односе на три присутна дијалекта на подручју Косова и Метохије: призренско-јужноморавског, косовско-ресавског и зетско-сјеничког.

Рад Р. Младеновића указује на знатну дијалекатску разноврсност говора призренско-јужноморавског типа, који иначе заузимају највећи део јужне српске покрајине – око 60% територије, уз груписање у два поддијалекта: а) метохијско-косовско-сиринићког, који се територијално ограничава на централни, јужни и југозападни део Косова и Метохије, а карактеришу га недовршени аналитизам и иновације у флексији и глаголском систему сродне суседним косовско-ресавским говорима, и б) косовскопоморавског, оформљеног у сливу Биначке Мораве, који се довршеним аналитизмом и низом других особености наслања на суседни јужноморавски појас у сливу Јужне Мораве. Аутор указује на то да је овакав распоред појединих дијалекатских типова резултат ширих и ужих миграционих кретања и различитог односа супстрата и адстратних слојева.

г) О дијалекатској разуђености, степену досадашње испитаности и правцима будућих истраживања косовскометохијских косовско-ресавских говора расправља се у раду Софије Р. Милорадовић КОСОВСКО-РЕСАВСКИ ГОВОРИ УНУТАР КОСОВСКО-РЕСАВСКЕ ДИЈАЛЕКАТСКЕ ОБЛАСТИ. На основу анализе дијалекатске композиције говора овога типа оформљених у северном и северозападном делу Покрајине, С. Милорадовић закључује „да се ови говори по свим својим суштинским цртама уклапају у централни К-Р дијалекатски тип”. Неке особености својствене само косовскометохијским говорима ове дијалекатске формације објашњавају се лингвогеографском периферијом и вишевековним словенско-несловенским етнојезичким прожимањима: „тако К-Р говори ове области с нарочитим геолингвистичким статусом – нарочито они у Метохији – сведоче низом својих особина о дугом и интензивном деловању једног несловенског језика, деловању које је учинило да њихово стање у понечему не одражава развојне процесе у централним српским говорима”.

д) Рад Бојане М. Вељовић Поповић ЗЕТСКО-СЈЕНИЧКИ ГОВОРИ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ УНУТАР ЗЕТСКО-СЈЕНИЧКЕ ДИЈАЛЕКАТСКЕ ОБЛАСТИ настао је на основу резултата досадашњих испитивања говора зетско-сјеничког типа на Косову и Метохији Д. Барјактаревића и М. Божовића и испитивања суседних сродних идиома тутинско-новопазарско-сјеничке области аутора прилога. Текст Б. Вељовић Поповић пружа добар увид у синхронно стање прозодијског и гласовног система поменутих говора, а истовремено је добра основа за будућа компаративна истраживања, којима би били обухваћени сви језички нивои. Значајан је закључак Б. Вељовић Поповић: „На читавом овом ареалу простиру се идиоми истога типа, на чије формирање су утицали слични лингвистички, територијални и историјски фактори. Иако се може говорити о блискости у типолошком и еволутивном смислу, неподударности међу њима постоје, а резултат су различитих развојних тенденција. Сходно томе, у овом прилогу настојаће се да се истакну најважније изоглосе које говоре поменутих области повезују у јединствен ареал, али и да се издвоје најмаркантније разлике међу њима”.

ђ) Прилог Радоја Д. Симића и Јелене Р. Јовановић Симић О ИСТРАЖИВАЊУ НАРОДНИХ ГОВОРА ДАНАС – О МОГУЋНОСТИМА ТЕКСТОЛИНГВИСТИЧКИХ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА бави се једном врло ретко обрађиваном темом у србистици, а посебно у србистичкој дијалектологији: питањима интерференције дијалекатске синтаксе и функционалне стилистике, чије прожимање је довело до првих правих текстолингвистичких или дискурских анализа дијалекатских текстова у српској дијалекатској текстолингвистици, или „надсинтакси”, како то у раду аутори говоре. Рад заправо отвара досад готово неотворено подручје текстолингвистичких дијалектолошких истраживања, па је – отуд – овај прилог од значаја не само за проучавање дијалекатских структура него и за србистичку текстолингвистику уопште.

Аутори су за анализу узели текстове из две истраживачке области српског језика: из Левча у централној Србији и Горе на Шар-планини, а самој анализи пришли „из угла неких нових теоријских погледа на језик, нпр. Остинове перформативне лингвистике, затим текстовне лингвистике, дискурс анализе, те руских настојања у тзв. функционалној стилистици и теорији жанрова”.

е) Митра М. Рељић у раду СРПСКИ ЈЕЗИК И ЊЕГОВИ ДИЈАЛЕКТИ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ ДАНАС: СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ методологијом дескриптивне и квантитативне анализе утврђује данашње стање српског језика и његових дијалеката на простору Косова и Метохије. У прилогу се закључује да „примарни проблеми српског језика и његових дијалеката произлазе из све слабијег демографског потенцијала, лошег статуса српског народа и његовог језика те изостанка адекватне институционалне подршке”. Закључује се да, упркос неповољним околностима, српске средине са становништвом које се одупрло прогону и даље представљају базу за традиционална синхронијска

дијалектолошка истраживања, којој се може прикључити и урбана дијалектологија, затим етнолингвистика, истраживања на плану лингвоперсонологије итд. Треба истаћи напомену М. Рељић о дијалекатској прекомпозицији неких средина доласком дела српског становништва 1999. и касније из других делова Косова и Метохије, чиме су се „стекли услови за истраживање вишеслојних дијалекатских, социолингвистичких и др. манифестација контаката градских вернакулара, месног говора и аутохтоних говора приспелих из ближих и удаљенијих села Покрајине, за која неће бити довољне постојеће истраживачке матрице и методолошки механизми”.

ж) У прилогу Првослава Т. Радића О СРПСКОЈ ДИЈАЛЕКАТСКОЈ БАШТИНИ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ И ДРУШТВЕНОПОЛИТИЧКИМ ОКВИРИМА ЊЕНОГ ИСТРАЖИВАЊА анализира се раздобље од два века: а) први период је везан за повратак српској националној и државотворној идеји крајем XVIII и почетком XIX столећа, б) други период од Берлинског конгреса до Балканских ратова и Првог светског рата, в) трећи период обухвата раздобље монархистичке југословенске државе, г) четврти – раздобље комунистичке југословенске државе. Последње раздобље одликује „јачање шиптарског народа и његово ширење на српске етничке просторе, што је подржано и политичким мерама од стране југословенске комунистичке власти”. Изван интересовања аутора остаје раздобље после распада СФРЈ. У закључку аутор износи свој став о односу према српској језичкој баштини у будућности: „На другој страни, садашњи однос Срба према својој баштини на Космету свакако мора поћи од јасног разумевања савременог стања, као и од тога да се планови о заштити те баштине могу темељније спроводити тек када минимум политичких услова то буде дозвољавао, а српска политичка елита буде усагласила своја макар основна виђења косметског питања. То није неважно за организовање свеукупног живота преосталих Срба на Космету, па и за културолошке и филолошке послове о којима говори овај прилог. Он, уосталом, и показује да су дијалектолошка и друга истраживања косметске области у чврстој вези с друштвенополитичким оквирима у којима се спровде, иако је у том смислу будућност на овом терену крајње непредвидива, те се од ње може очекивати и неочекивано.”

з) Предмет рада Рајне М. Драгићевић РЕЧНИЦИ КОСОВСКО-МЕТОХИЈСКИХ ГОВОРА „јесу речници косовско-метохијских говора који ће бити проматрани из лексиколошке перспективе, с циљем да се укаже на неке, оком лексиколога пробране специфичности, које захтевају даља, потпунија и обимнија истраживања”.

У прилогу су представљени неки од најрепрезентативнијих речника и збирки речи косовскометохијских говора. Ауторка указује на говоре који су до сада лексикографски описани, уз анализу у којој мери је која лексика у њима обрађена. Р. Драгићевић указује и на то да се грађа описана у речницима може користити и за будућа лексиколошка истраживања, посебно за

истраживања дијалекатске лексике у односу на лексику савременог српског стандардног језика. Уз лексиколошка и лингвокултуролошка запажања посебна пажња посвећује се језичким и ванјезичким разлозима за настанак и опстанак дијалекатских лексема којих нема у стандардном језику. На крају рада даје се подршка једном већ осмишљеном пројекту и образлаже се предлог за још један пројекат.

и) У раду О ПРОУЧАВАЊУ ЛЕКСИЧКОГ СИСТЕМА СРПСКИХ ГОВОРА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ (НА ПРИМЕРУ СРПСКОГ ПРИЗРЕНСКОГ ГОВОРА) Тање З. Милосављевић саопштени су резултати истраживања лексичког система српског призренског говора, периферног урбаног идиома на Косову и Метохији. Реконструкција дијалекатске језичке слике света српског призренског говора заснована је на богатој лексичкој грађи „Збирке речи из Призрена” Димитрија Чемерићића.

Лексика овога говора сагледана је у контексту антропоцентричке парадигме и са когнитивно-семантичког и лингвокултуролошког становишта. Само истраживање „засновано је на хипотези да су дијалекатски речници релевантни извори за описивање лексичко-семантичке структуре лексикона, за испитивање начина концептуализације стварности и издвајање лингвокултурних особености, јер одражавају регионалну специфику традиционалне културе и преко ње менталитет говорника”.

Прилог Т. Милосављевић сведочи да се у истраживању дијалекатске лексике могу применити тековине савремених лингвистичких теорија и да се дијалекатске појаве могу тумачити применом модерног теоријско-методолошког апарата.

ј) Заснован на грађи три речника из два стариначка дијалекатска појаса – Глигорија Глише Елезовића, Милете Букумирића, Димитрија Чемерићића, и етнографској грађи из овог ареала, прилог Љубинка Р. Раденковића НАЗИВИ ХЛЕБОВА У СРПСКИМ ГОВОРИМА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ У ЕТНОГРАФСКОМ КОНТЕКСТУ показује вредновање хлеба од стране Срба на Косову и Метохији, затим његову употребу у обредно-обичајној пракси. Аутор истиче: „Запажа се да је особеност косовско-метохијске обредне праксе широка употреба *ѱогаче* (*бареница* и *шарена ѱогача*) и нестанак из те праксе (и вокабулара) хлеба под називом *кравај*”.

У раду је посведочено више десетина назива за разне врсте хлебова. Аутор у грађи уочава хлебове за свакодневну употребу, који су могли бити: а) од кукурузног брашна (*коломбойњица*, *мумурузница*, *од ибриѿа л’ебац*, *коломбойњица бареница*, *василица*, *гроница*) и других жита (*чис леба*, *кисејац*, *кисел’ица*, *смесен леб*, *карџиџк*, *јечмењак*, *овсеница*, *хлеб од урова*), и б) празнични хлебови само од пшеничног брашна, и то: *колач* (*велики колач*, *ѱресветѿа*, *власија*, *вечерња*, *леѿурѿија*, *ѱоскур*, *званица*, *дашник*, *обручасѿ колач*, *заврзани колач*, *царски колач*, *крсѿѿаѿи колач*, *коленде*) и *ѱогача* (*бареница*, *шарена ѱогача*, *грабена ѱогача*, *ѱогача благословања*, *ображдаоница*, *ѱолазник*).

Како показује истраживање Љ. Раденковића, у пекарама се могао купити хлеб *самун/сомун, францула, ѿојана, бомбак, симић, карџиџк, ћаија*.

к) Рад Голуба М. Јашовића ПРОУЧАВАЊЕ ДИЈАЛЕКАТСКЕ ЛЕКСИКЕ И ТЕРМИНОЛОГИЈЕ НА ПРОСТОРУ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ НА ФИЛОЗОФСКОМ ФАКУЛТЕТУ УНИВЕРЗИТЕТА У ПРИШТИНИ осветљава питање о учешћу и улози наставника и сарадника Филозофског / Филолошког факултета у Приштини у лексикографским и лексиколошким истраживањима косовскометохијских идиома од настанка Факултета до данашњих дана. Ово је значајно питање пошто су наставници и сарадници овог факултета били на изворишту и пошто су део свог стваралачког времена посветили најугроженијем делу српске нематеријалне баштине. Упркос променљивим, некада и неповољним историјским, политичким и друштвеним околностима, како нас рад Г. Јашовића обавештава, овом делу српске језичке баштине посвећена је одговарајућа пажња.

Поред описа учешћа наставника и сарадника Филозофског / Филолошког факултета, аутор се осврће и на лексикографска и лексиколошка истраживања косовскометохијске језичке баштине и пре заснивања Факултета, посвећујући посебну пажњу *Речнику косовско-метохијског дијалекта* Глише Елезовића.

л) У коауторском прилогу Раде Р. Стијовић и Мирјане С. Гочанин САВРЕМЕНА ОНОМАСТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ пружен је увид у оно што је досад урађено на плану ономастичких истраживања Косова и Метохије и указује се на будуће задатке проучавалаца ономастике ових простора.

Ауторке нас обавештавају о томе да су систематска ономастичка истраживања на Косову и Метохији из насеља са становништвом чији је матерњи језик српски отпочета 1975. године у оквиру Одбора за ономастику Српске академије наука и уметности. У мањем броју сакупљена је и микротопонимија у селима у којима су живели само Албанци. Док је у селима и мањим градским насељима сакупљана комплетна ономастичка грађа, у већим градовима бележена је топонимија и антропонимијски узорак.

У прилогу се пажња посвећује и забележеним ономастичким подацима у махом етнографским студијама, као и *Речнику косовско-метохијског дијалекта* Г. Елезовића. Како се истиче: „Прикупљен ономастички материјал (с бројним етнографским и другим подацима) омогућује разноврсна језичка и ванјезичка истраживања. Између осталог, он је поуздано сведочанство о најновијој историји ових простора, а у поређењу с подацима забележеним у повељама и турским тефтерима он пружа могућност да се сагледа етничка слика и ранијих времена”.

м) Прилог Биљане Љ. Сикимић ЕТНОЛИНГВИСТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА СРПСКИХ ГОВОРА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ подељен је у две целине. У првом делу критички се преиспитује примењена методологија „теренских етнолингвистичких *истраживања српских говора на Косову и Метохији и уклањање*

њихових резултата у оквире савремене документационе лингвистике". У другом делу Б. Сикимић анализира радове настале на грађи са Косова и Метохије делом прикупљеној теренским истраживањима Балканолошког института САНУ и Института за српски језик САНУ почевши од 2001. године до данас, а делом индивидуалним ангажовањем самих истраживача.

Б. Сикимић се залаже за обједињавање постојеће дигитализоване аудио и видео грађе говора Косова и Метохије у јединствени дигитални архив грађе на српском језику, а сам архив „био би знатно унапређен израдом одговарајуће базе података, а коначни циљ била би комплетна транскрипција његовог садржаја”.

Као прилог Зборнику налазе се ЗАКЉУЧЦИ СА КОНФЕРЕНЦИЈЕ „РЕЗУЛТАТИ ДОСАДАШЊИХ И ПРАВЦИ БУДУЋИХ ИСТРАЖИВАЊА СРПСКИХ НАРОДНИХ ГОВОРА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ”.

У ПРИЛОГУ БИБЛИОГРАФИЈИ О СРПСКИМ НАРОДНИМ ГОВОРИМА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ, коју су приредили Радивоје М. Младеновић и Бранкица Ђ. Марковић, налази се попис објављених радова о овим говорима у оквиру различитих лингвистичких дисциплина. Ова библиографија представља реализацију једног од закључака Конференције: „Због тачног увида у проученост потребан је попис свих публикованих релевантних научних текстова о српској језичкој баштини Косова и Метохије.”

Као картографска илустрација дела обављених и објављених истраживања у прилогу КАРТЕ налази се 8 карата.

На крају Зборника је ИНДЕКС КЉУЧНИХ РЕЧИ и ИНДЕКС АУТОРА.

Радивоје Младеновић

ЗАКЉУЧЦИ СА КОНФЕРЕНЦИЈЕ „РЕЗУЛТАТИ ДОСАДАШЊИХ И ПРАВЦИ БУДУЋИХ ИСТРАЖИВАЊА СРПСКИХ НАРОДНИХ ГОВОРА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ”

1. Прикупљање и проучавање српске језичке баштине Косова и Метохије ургентан је задатак.

Истраживање треба да има јасно дефинисане и оствариве циљеве.

2. Досадашња истраженост српских народних говора, иако непотпуна, пружа увид у општу дијалекатску слику српских говора на Косову и Метохији. Основни закључак је да су српски косовскометохијски говори нераскидиви део српског дијалекатског корпуса.

3. Због тачног увида у проученост потребан је попис свих публикованих релевантних научних текстова о српској језичкој баштини Косова и Метохије. Библиографију треба учинити доступном свим заинтересованим истраживачима.

4. Уз поштовање хијерархије по важности треба дефинисати које су научне области од интереса за истраживање. На основу дефинисаних научних области, а после увида у публикована истраживања, треба одредити поедине теме и истраживаче који ће их обрадити.

5. Тежиште интересовања у истраживањима треба усмерити према ареалима који су до сада остали неистражени или непотпуно истражени, а доступни су за истраживање. У истраживању треба користити теренски рад у матичним областима, али и рад са „интерно расељеним лицима”.

6. Постојећу аудио, дигитализовану аудио и видео грађу говора Косова и Метохије објединити у јединствену базу података. У базу података укључити и грађу добијену етнолошким и етномузиколошким истраживањима, затим грађу прикупљену у универзитетској настави. У базу података треба укључити и језички материјал из личних архива. Дигитализована грађа јавно је добро доступно истраживачима из различитих хуманистичких дисциплина.

7. Истраживање усмерити према различитим језичким областима (опис граматичког система, опис лексичког система, ономастика, етимологија, етнолингвистика, балканистика...).

8. Дијалектолошка истраженост дијалекатских целина неуједначена је.

а) Призренско-јужноморавски говори у Метохијској котлини описани су у два монографијама и низу студија. Потребан је монографски опис подримског и подгорског говора.

Монографски је описан јужнокосовски говор. Недостаје монографија о централнокосовском говору.

Најмање података има о говорима у сливу Биначке Мораве. Неки од објављених прилога из овог дијалекатског појаса траже критичку проверу. Очекује се монографски опис ових говора.

б) Севернометохијски косовско-ресавски говори добро су истражени. Севернокосовски ареал остао је без поузданог дијалекатског описа. Потребан је монографски опис ових говора.

в) Зетско-сјенички говори, иако описани, требало би да су предмет додатно истраживања, пошто неки публиковани закључци траже додатну проверу. Од значаја је провера ареала ијекавско-екавских говора и праћење изоглоса ових говора и суседних косовско-ресавских говора.

г) Северношарпланински ареал добро је описан у трима монографијама.

9. Лексика косовско-метохијских говора недовољно је и неуједначено забележена. Лексикографски су проучени косовско-ресавски говори у два речника, призренско-јужноморавски и зетско-сјенички говори су без релевантног речника. Због убрзане разградње лексичког система неопходно је прикупити лексичку грађу која би била уобличена у речнике.

Избор пунктова условљен је садашњим присуством Срба на Косову и Метохији.

У прикупљању грађе треба се користити постојећим лексичким упитницима. У грађу укључити и збирке речи из семинарских и мастер радова студената.

„Збирку речи из Призрена” Димитрија Чемерикића треба припремити за штампу и објавити.

Лексичку грађу искористити за дијалекатска лексиколошка истраживања.

10. Резултати досадашњих етимолошких истраживања лексике са Косова и Метохије, публиковани у два монографијама, пружају наду да ће бити и других текстова овога типа.

11. Прикупљена богата ономастичка грађа једним делом је обрађена и публикована. Проучавање ове грађе и публикавање резултата ових истраживања неопходно је пошто се на Косову и Метохији врши албанизација топонимије. Као важан елемент истраживања треба наставити проучавања историјске ономастике.

12. Поред монографских описа и појединачних радова пожељно је објављивати и колективне тематске зборнике о појединим елементима језичке структуре (на пример: Морфолошки системи српских косовскометохијских народних говора; Терминологије српских косовскометохијских говора...).

У посебним зборницима радова // тематским зборницима објавити семинарске и мастер радове студената који су у складу са циљевима истраживања.

13. Сугерисати факултетима да се семинарски, мастер радови и докторске дисертације односе на језичку грађу српских косовскометохијских говора.

14. Кадровски ојачати институције истраживачима који су окренути проучавању српске језичке баштине на Косову и Метохији (Институт за српску културу у Лепосавићу, Филозофски факултет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Институт за српски језик САНУ, Балканолошки институт САНУ).

КОСОВО И МЕТОХИЈА У ОКВИРУ СРПСКОГ ДИЈАЛЕКАТСКОГ ПРОСТОРА

СЛОБОДАН Н. РЕМЕТИЋ*

А п с т р а к т. – У формирању дијалекатске карте Србије значајно је учествовала јужна српска покрајина, колевка двају екавских дијалеката, миграцијама разнетих далеко на североисток: призренско-јужноморавског до Сталаћа, а косовско-ресавског до Ђердапа. Одсуство неких особина преузетих из албанског језика (изједначавање фонеме /љ/ у случајевима типа *недеља* и /л/ испред предњих вокала у корист *л* [*недела, лејџо, лија*]) у говору насељеника из Покрајине у другим деловима Србије говори о релативно скорашњем присуству Албанаца на простору Косова и Метохије. Величина насељених области и бројност носилаца дијалекатских типова донетих из Покрајине говоре да је пресељеника било веома много. Представници косовско-метохијске метанастазичке струје имали су запаженог удела у формирању демографске слике и других делова Србије, а пре свега Шумадије. Највећи део Моравске Србије покривају говори донети из Покрајине, а потомци досељеника из колевке српске духовности и државности значајно су партиципирали и у исписивању историје свога народа.

Кључне речи и изрази. Косово и Метохија, миграције, призренско-јужноморавски дијалекат, косовско-ресавски дијалекат, косовско-метохијска метанастазичка струја

1. Увид у веома садржајни Програм данашње конференције и сазнање да ће бити представљени дијалекатски мозаик у целини и понаособ сви говорни типови Покрајине, који је покривају, који су је до последњг српског егзодуса покривали, усмерило је моју пажњу учешћу Косова и Метохије у формирању данашње дијалекатске слике на простору од Проклетија и Призрена до Дунава.

2. Када сам у пријави за учешће на данашњој конференцији написао „мишљењу да се ‘дијалектологија показује као важан извор за познавање етноисторије’ треба ... додати и задатак озбиљног преиспитивања и неких

* Филозофски факултет у Нишу, имејл: profesorremetic@gmail.com

крупнијих постулата српске историографије. Реч је, између осталог, и о виталним, егзистенцијалним и језичким питањима у контексту присуства и одсуства турске стране на овоме делу Балкана“, имао сам у виду управо и подручје јужне српске покрајине. Ради се о сеобама, важном чиниоцу наше историје, неретко кључном актеру у кројењу и прекрајању мапа српских земаља. Са највишег места наше, и не само наше, етнографије давно је речено „да је, почевши од краја XIV века па кроз турско време до наших дана, испремештано скоро све становништво на простору од Велешке Клисуре на Вардару па до Загребачке Горе” (Цвијић 1922: 3). Све је познато и о последицама сеоба за размештај српских дијалеката. „Територије неких дијалеката проширене су, територије других су смањене, а многи дијалекатски типови ишчезли су” (Ивић 2001: 70). У сваком случају, миграције, изазване политичким или економским разлозима, бежањем од непријатеља или љуте глади, из темеља су „измијениле географску карту српских дијалеката. Измијењено је све: и територија и облик и међусобни размјештај српских дијалекатских типова” (Реметић 2009: 150). И данашња дијалекатска слика тзв. уже Србије баштини статус резултата обично масовних миграција Срба са више страна. О говорном мозаику Покрајине, односно о трима дијалекатским типовима који је покривају, који су је до последњг српског егзодуса покривали, детаљније ће данас говорити уважене колегинице и колеге. Овом приликом подсећање на уплив наше јужне покрајине у формирању данашњег говорног мозаика на простору од Проклетија и Призрена до Дунава.

3. Најозбиљнији уплив Косова и Метохије у исцртавању дијалекатске карте Републике, а данас државе, парафразирајући је, цитирањем речи до данас првог ауторитета струке, у пријави за данашњи скуп: „Покрајина је колевка двају типичних српских екавских дијалеката: призренско-јужноморавског и косовско-ресавског, масовним миграцијама, свакако почев од аустро-турског рата крајем XVII века, разнетих далеко на североисток, првог до Сталаћа, а другог до Ђердапа. Несразмера територија двају дијалекатских комплекса у Покрајини и изван ње говори о масовности пресељеника”. „Тако је призренски говорни тип продро у јужноморавску долину и преплавио је потискујући првобитни дијалекат те долине у побрђе даље на истоку, где се он до данас сачувао као сврљишко-заплањски дијалекат” (Ивић 2001: 165). Упадљиву диспропорцију дужине и ширине овога дијалекта сликовито објашњава управо П. Ивић: „Начин постанка овакве необичне, управо фантастичне дијалекатске творевине представљао би нерешиву загонетку да није било косовско-метохијске струје расељавања која се као силовита бујица пробила кроз Србију с једног краја на други” (Ивић 1952). Масовним миграционим кретањима објашњава се и висок степен уједначености локалних говорних идиома географски врло удаљених.

4. За историјску дијалектологију, као и за српску историју уопште, посебног помена је важан детаљ везан за два миграцијама далеко расељена дијалекта. У идиомима косовско-ресавског и призренско-јужноморавског

типа на подручју Покрајине уочљиве су особине неспорно унете из албанског језика, међу којима је најмаркантнија – изједначавање фонеме /љ/ у примерима типа *недеља* и /л/ испред вокала *е* и *и* у случајевима типа *лејшо*, *лија* у корист меког *л* (*недела*, *лејшо*, *лија*). Ове особине, обилато потврђене у говорима обају дијалеката на тлу Покрајине (в. нпр. само: Букумирић 2003: 123–125; Ивић и Реметић 1981: 583; Реметић 1996: 412–414), „нема у говорима исељеника из ових крајева у другим деловима Србије, што значи да тих појава није било у њиховим завичајима у доба сеоба. Из тога следи да је албански језички утицај релативно скорашњи, односно да је скорашње и присуство Албанаца у тим крајевима” (Ивић 1999: 6). Све то је познато из литературе, најпрецизније из ивићевски језгровито писаних прилога првог ауторитета струке, из чијег пера су злосрећне 1999. године истекле и лаконски исписане речи: „Данас су делови косовско-ресавског и призренско-јужноморавског дијалекта ван територије Покрајине далеко већи од матичних области тих дијалеката у Покрајини. Бројност Срба који говоре тим дијалектима у зонама насељавања речито сведочи о томе да је пресељеника морало бити врло много. Тако се дијалектологија показује као важан извор за познавање етноисторије” (Ивић 1999: 6). Са истог места долази и подсећање на позадину релативно малих разлика унутар косовско-ресавског, као и призренско-јужноморавског дијалекта као целине, реалности познате и у оквиру херцеговачко-крајишког дијалекта, који је такође миграцијама у турско време заузео велика нова пространства (Ивић 1999: 6).

5. У вези са српским говорним мозаиком Покрајине само две краће опсервације. Истраживање интерференције у дијалекатском мозаику пре свега Метохије, па и Косова, доноси резултате од ширег, општег значаја. Терен сучељавања несловенских и словенских језика, као и различитих српских говорних идиома, привукао је пажњу и до данас најбољега у струци, а о појави на подручју које не оскудева ни билингвалним, па чак ни полилингвалним тачкама, писали су и други аутори. Међу траговима несловенских језика у говорној слици Космета најучљивији су турски и албански, највидљивији у градским идиомима, где се најдаље отишло у Призрену. Турски и албански уплив у гласовни систем говора покрајинских Срба огледа се у инвентару, а донекле и у дистрибуцији фонолошких јединица. Турски и (ли) албански утицај стоје иза: а) присуства фонеме *й* (*бијлик*, *дйгме*, *ђйгйм*) у говорима обају дијалеката; декомпоновања вокалног /р/ у корист секвенце [ʔp] у Призрену и Подрими; в) стабилности фонеме /ф/ диљем Покрајине; г) већ наведене судбине латерала /л/, као и /љ/; д) нарушавања односа /н/ и /њ/ у идиомима Метохијске котлине; ђ) свођења /ч/ и /џ/ и /ћ/ о /ћ/ на један ред африката; е) десоноризације финалних сугласника; ж) вероватно и иза стабилности полугласника у призренском говору, чак и у ненаглашеном положају (о турском и албанском утицају в. Реметић 2013: 216–219 и тамо нав. лит.). Македонски уплив у структуру и генезу призренско-јужноморавског дијалекта огледа се пре свега у: а) везивању акцента за антепенултиму у Сретечкој

жупи; б) гл. морфеме *-на-* у примерима типа *йаднала*, распрострањеној и изван Покрајине; в) нестабилности интервокалног *-в-*; г) вероватно у заменичким ликовима *ми(j)e. ви(j)e*; д) родовском синкретизму придевских речи у множини у Метохијској и Косовској котлини (Младеновић 2010: 247–249); ђ) свођењу личних заменица 3. лица множине на један облик; е) наставку *-ле* у сва три рода множине радног придева; ж) (вероватно) у реду речи (о македонизмима у целини детаљније у: Реметић 2013: 219–222 и тамо нав. лит.).

У косовско-ресавској зони Покрајине видљиви су трагови утицаја ијекавских говора, углавном зетско-сјеничког типа. Са те стране су највероватније приспели: а) наставак *-смо* у 1. лицу мн. аориста (*йобѣгосмо*); б) наст. *-ија* у Г-Лмн. зам.-прид. промене (од *моѝја дѣцѧ*); в) промена крајњег *ћ* у *ј* у примерима типа *ној*. Хипокористици типа *Аниџо*, *Ђоко* и сл. „у пећкој и дечанској околини” у служби су начела да се веза са старим завичајем најдуже одржава у именослову.

6. На подручју Покрајине почиње и жица двеју раније непримећених фонолошких особина: а) такозвана префонологизација вокалног квантитета у вокалски квалитет, различита судбина акцендованих дугих и кратких Е и О на тлу призренско-јужноморавског дијалекта (Ивић и Александер 1974), особина, у облику леопардове коже, од Подрине стигла до Алексиначког Поморавља. Појава је јамачно позната којој десетини од 95 пунктова Српског дијалектолошког атласа на подручју овога дијалекатског типа); б) копаонички неоакут, стигао до северних падина Рудника, Драгачева и источних падина Копаоника (Петровић и Капустина 2019: 11–14 и тамо нав. лит.). С тим у вези подсећање да без прецизног омеђавања ареала ових појава нема успешних озбиљнијих синтетских подухвата, међу којима столује и сам Српски дијалектолошки атлас.

7. На научном скупу „Српски културни простор: устројство, проблеми, вредности“, одржаном у Матици српској 17. и 18. маја ове године, резимирао сам наше прилике и неприлике, само на први поглед на помало необичан начин: „Сучељавање са језичким приликама и неприликама на српском језичком простору води на први поглед апсурдном закључку да су озбиљни проблеми нације у целини, укључујући и њену биолошку угроженост, почели са одласком Турака са ових простора. Да ли је случајно да почетак и сам процес нагрizaња, растакања српског етничког, културног, а тиме и језичког интегритета коинцидира са временом препуштања стратешких ингеренција на барутном размеђу источних и западних цивилизација и култура факторима који су на овај или онај начин, али сви листом, укључујући ту и Коминтерну, под плаштом Ватикана. На исти рачун ја лично књижим и демографску осеку у Светој Српској Земљи, названу Великом сеобом, округло три века после Косовског боја. У доба Турака на Цетињу и Дедињу рађали су се искључиво Срби, за Турке је постојао само српски језик, са солидним рејтингом и на самој Порти. Добро је познато који језик и писмо су у Босни дочекали генерала Филиповића године 1878. Када је о народном језику, о

дијалектима и њиховим носиоцима реч, зна се да су миграције, подстицане управо турском најездом, далеко разносиле реке српског живља и њихове говоре. „Триста и једну годину након Косовског боја насељеност демографски практично чисто српске Покрајине била је таква да омогући масовну сеобу под Чарнојевићем, а да истовремено на Светој Српској Земљи остане толико српског живља да се могло догодити и писати да су вероватно почев од великог аустро-турског рата крајем XVII века” кренуле реке носилаца двају дијалеката „на нове делове Србије. Био је то почетак исељавања под притиском, настављеног затим током три столећа која су следила” (Ивић 1999). На страну чињеница да су Срби делили судбину осталих покорених народа диљем вишевековне империје на три континента, са свим тековинама турске глобализације (разне врсте данка, права прве брачне ноћи и сл., до шетања опанака), до тога кобног догађаја Космет је демографски био углавном српски. О томе говори пре свега демографски, а биће и језички сведоци изван територије ових двају дијалеката. Међу метанастазичким струјама високо се котира косовско-метохијска са екавским дијалектом старије акцентуације. „Она је захватила крајеве од Копаоника ка Јужној и Западној Морави, доњи део долине Западне Мораве и област северно од ње, а затим се прелила и преко Велике Мораве у сливове Ресаве, Млаве, Црне реке, доњег тока Тимока итд.” (Ивић 2001: 69). Реч је углавном о подручју косовско-ресавског дијалекта, али су њени домашаји знатно шири. Косовско-метохијска струја је, примера ради, по снази одмах иза динарске у Грузи (Џвијић 1922: 91), Јасеници (Дробњаковић 1923:248, 250–251), Шумадијској Колубари (Петровић П. 1949: 55), у космајској области (Дробњаковић 1930: 30–31). Задржаћу вашу пажњу, не случајно, на Космају, где је Дробњаковић у 30 насеља утврдио високих 11,1% процената косовско-метохијске струје, а Слободан Реметић у 15 села обухваћених својим истраживањем говора космајске области чак 14,68% (Реметић 1985: 22). Зна се да у тој области доминира стариначки говор смедеревско-вршачког типа, чијем су очувању, то први пут износим, придошлице из јужне српске покрајине, са екавским изговором и старом акцентуацијом, само могле припомоћи.

Биће да већину миграната Србије, као и других делова Турске империје, чине чифчије довођене у опустеле или слабије насељене области.

8. Шумадији, стецишту метанастазичких струја са разних страна измешаних са стариначким живљем, припада часно место у писању најсветлијих страница српске историје у два претходна века, а о интелектуалним, душевним и телесним особинама Шумадинаца чита се из пера најпозванијих и најодабранијих стручњака за то, на челу са Јованом Џвијићем, који каже: „Преображено динарско становништво оставило је у карактеру Шумадинаца са траговима сточарске небрижности инстинкт за независношћу и снагу — особине које су ретке код досељеника са југа“, „изуевши смеле и активне досељенике из Метохије. Они су донели традиције негдашње Србије, одрасли у сенци њених цркава, манастира и градова. Под узајамним утицајем

ових досељеника и старог становништва које је живело у особито развијеним задругама, образовао се нов психички тип, који се својом већ богатом историјом и својим творевинама појављује као тип обдарен већом снагом и можда више од чистог балканског типа” (Цвијић 1966: 378). Ништа случајно. Витална, отресита, пуна самопоуздања метохијска струја дошла је са подручја у коме су столовали и челници српске духовности и државности: српски патријарх и српски цар. Уосталом, у пуну актуелност Цвијићевог суда уверио сам се у јесен 1993. године, усред последњег грађанског рата на тлу Босне и Херцеговине, у току теренског рада у некадашњој царској престоници, у којој у XIX веку, када град достиже највећи број становника забележен у турском периоду, и стиче статус једног од највећих насеља Балкана, призренска „трговина је била претежно у рукама богатих Срба” (Суреја 1987: 10). По држању до себе, по отреситости и тада сасвим малобројни Призренци, рачунајући и оне најсиромашније, без премца су међу сународницима чији сам говор током ових четири и по деценије слушао. Цвијићев суд оверен је и дијалектолошком стварношћу, чињеницом да је, по већ наведеној природи ствари, призренски базен „чешће и обилатије својима сународницима предавао но што је од њих примао ‘готове’ језичке особине“, да „се ближа и даља српска околина према Призрену више равнала но што је на њ утицала“, да „су други од Призренаца више узимали но што су им својега наметали. На престижност Призрена као града и вароши, а тиме и његовог језика, мора се најозбиљније рачунати у временском распону од неколико столећа” (Реметић 1996: 537). У пријави теме за данашњи скуп подсетио сам на поигравање историје и „са судбином целих региона. Из садржаја Белићеве култне монографије *Дијалектии источне и јужне Србије* историја је изоставила јужну покрајину, а тиме и колевку призренско-јужноморавског дијалекта. Године 1905. промовисана је призренско-тимочка говорна група, а требало је да прође деведесет година да се појави обимнији прилог о српском призренском говору.” Данас ће нас колеге, међу којима има и мојих ученика, подсетити да је коначно уклоњен и тај непријатни куриозитет, да ствари долазе, да су већ дошле на своје место, да царски град и у домену науке о народним говорима добија место које му је историја одредила.

9. Без икаквих застора, сасвим провидна стварност као да искључује потребу посебних закључака. Све речено је у служби подсећања на велику, али и очекивану улогу колевке српске духовности и државности у формирању дијалекатске слике Србије и писању њене историје. Моравску Србију највећма покрива народна реч донета из Покрајине, чији су синови и њихови потомци, с мачем и пушком у руци, значајно, како и приличи, партиципирали и у исписивању најславнијих страница историје свога народа. А нама, последњој генерацији да га, у границама расположивих околности, неписани аманет да њихова колевка буде и језички достојно испитана.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Букумирић 2003:

Букумирић, Милета. „Говори северне Метохије”. *Српски дијалектолошки зборник* L, стр. 1–356.

Дробњаковић 1923:

Др Дробњаковић, М. Боривоје. „Јасеница. Антропогеографска истраживања”. *Српски етнографски зборник XXV*, стр. 191–376, 397–435.

Дробњаковић 1930:

Др Дробњаковић, М. Боривоје. „Космај”. *Српски етнографски зборник XLVI*, стр. 1–96, 697–714.

Ивић 1952:

Ивић, Павле. „Сеобе Срба и српски језик. О једној вези нашег језика и наше историје”. *НИН*. Београд, 12. октобар 1952, стр. 10.

Ивић 1999:

Ивић, Павле. „Два стариначка српска дијалекта на тлу Косова и Метохије”. *Задужбина* 47 (јун 1999). Београд: Вукова задужбина, стр. 6.

Ивић 2001:

Ивић, Павле. *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и шиокавско наречје*. У: Целокупна дела Павла Ивића II. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, стр. 1–313 + Дијалектолошка карта штокавског наречја.

Ивић и Александер 1974:

Ивич, Павле и Александер, Ронел. „Рефонологизација количества гласног у квалитету у једном југо-источном српском говору”. *Обшесловјанский лингвистический атлас. Материјали и истраживања*. Москва: Издаваштво „Наука”, стр. 18–21.

Ивић и Реметић 1981:

Ivić, Pavle i Remetić, Slobodan. „Orahovac (OLA 84)”. *Fonološki opisi srpskohrvatskih/ hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, str. 579–585.

Младеновић 2010:

Младеновић, Радивоје. *Заменице у говорима југозајадног дела Косова и Метохије*. Монографије 12. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Петровић П. 1949:

Петровић, Петар Ж. „Шумадијска Колубара”. *Српски етнографски зборник LIX*, стр. 1–275 + табле I–XVIII + карта.

Петровић и Капустина 2019:

Петровић, Драгољуб и Капустина, Јелена. „Речник Драгачева”. *Српски дијалектолошки зборник LXVI/2*, стр. 7–635.

Реметић 1985:

Реметић, Слободан. „Говори централне Шумадије”. *Српски дијалектолошки зборник XXXI*, стр. I–XIX + 1–555.

Реметић 1996:

Реметић, Слободан. „Српски призренски говор I (гласови и облици)”. *Српски дијалектолошки зборник XLII*, стр. 319–614.

Реметић 2009:

Реметић, Слободан. „Босански српски говори у свјетлу дијалекатске интерференције (лингвистички и социоллингвистички аспект)”. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику LI/1*, стр. 149–178.

Реметић 2013:

Реметић, Слободан. „Српски дијалектолошки атлас у свјетлу језичке и дијалекатске интерференције (лингвистички и социоллингвистички аспект)”. *Књижевност и језик LX/2*, стр. 205–230.

Суреја 1987:

Sureja, Jusuf. *Prizrenski turski govor*. Priština: Jedinstvo.

Цвијић 1922:

Цвијић, Јован. „Метанастасичка кретања. Њихови узроци и последице”. *Српски етнографски зборник XXIV*, стр. I–VIII + 1–96 + карта.

Цвијић 1966:

Цвијић, Јован. „Балканско полуострво и јужнословенске земље. Основи антропографије”. Београд: Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, стр. 1–583.

КОСОВО И МЕТОХИЈА В РАМКАХ СЕРБСКОГО ДИАЛЕКТНОГО ПРОСТРАНСТВА

Слободан Н. Реметић

Резюме

В статье речь идет о значительной доле Косова и Метохии в формировании диалектной карты Сербии. Вслед за миграциями населения, из южного края до самого северо-востока рассеялись два экавских диалекта: призренско-южноморавский до Сталача, а косовско-ресавский до Джердапа. Их конфигурация и территориальное распространение указывают на способ их возникновения и несомненную массовость переселенцев. Отсутствие черт албанского языка, вошедших в сербские краевые идиомы в говоре переселенцев из края, свидетельствует о том, что на почву Косова и Метохии албанцы прибыли недавно. Данную проблему автор рассматри-

ваит в контексте пока недастаточно замечаемого факта, что жизненно важные проблемы сербской нации в целом начались с уходом турков и представлением стратегического контроля над пространством, оказавшемся на меже восточных и западных цивилизаций и культур, факторам, которые, так или иначе, были под шинелью Ватикана. В этом соотношении автор до-трагивается и Великого переселения при Чарноевиче, свидетельствовавшего том, что три столетия после Косовской битвы плотность населения на деле целиком сербского Космета была такой, что даже после так массового переселения, в колыбели сербской духовности и государственности сохранилось значительное число жителей, смогших перенести два диалекта на северо-восток. Представители косовско-метохийской метанастизической струи, между прочим, значительно повлияли на формирование демографической карты и других частей Сербии, в первом ряду – Шумадии.

Ключевые слова: Косово и Метохија, миграции, призренско-южно-моравский диалект, косовско-ресавский диалект, косовско-метохийская метанастизическая струя

KOSOVO AND METOHIJAIN THE FRAMEWORK OF THE SERBIAN DIALECTAREA

Slobodan N. Remetić

S u m m a r y

This paper sheds light on the impact of Kosovo and Metohija on the formation of the Serbian dialect map. Originating from this province, two Ekavian dialects made their way far to the north-east due to migrations: the Prizren-South Morava dialect is spoken from the north up to Stalać, while the Kosovo-Resava dialect is spoken in the area bounded by the Iron Gates. The shape and size of these dialect areas provide information on how they were formed and on how massive the migrations were. The absence of Albanian features in the idioms spoken in Kosovo and Metohija in the vernaculars of migrants from this province proves that the presence of Albanians in Kosovo and Metohija is of recent date. The author scrutinizes this issue in the context of the insufficiently noted fact that the crucial problems of the Serbian nation as a whole began when the Ottomans left the area and when strategic responsibilities for what happens on the crossroads between the West and Eastern civilizations and cultures were ceded to elements which are one way or the other under the aegis of Vatican. The author looks at the Great Migration of the Serbs under Patriarch Čarnojević in the same light; the Migration testifies to the fact that after the Battle of Kosovo, the population density of Kosovo and Metohija, inhabited almost solely by Serbs, was sufficient

for a large-scale migration, and at the same time, the number of the people who stayed in the cradle of Serbian statehood and spirituality was sufficient to disseminate two dialects far to the north-east. Furthermore, participants of the Kosovo-Metohija metanastasicurrent had a great impact on the formation of the demographic chart of other parts of Serbia, primarily of Šumadija.

Keywords: Kosovo and Metohija, migrations, Prizren-South Morava dialect, Kosovo-Resava dialect, Kosovo-Metohija metanastasic current